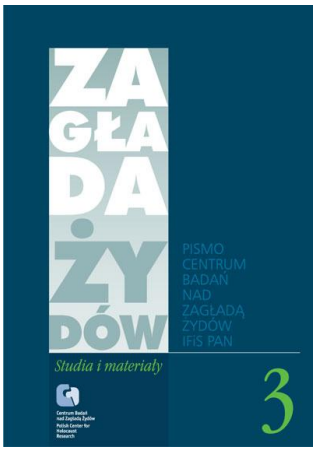

Zagłada Żydów. Studia i Materiały
Holocaust Studies and Materials

VOL. 3 (2007)

ISSN: 1895-247X
eISSN: 2657-3571
DOI: 10.32927
WWW: www.zagladazydow.pl

Centrum Badań nad Zagładą Żydów IFiS PAN
Polish Center for Holocaust Research

Wspomnienia, relacje, dzienniki – seria wydawnicza Żydowskiego Instytutu Historycznego INB

Memoirs, testimonies, overviews – a Jewish Historical Institute series INB

Marta Janczewska
Żydowski Instytut Historyczny

mjanczewska@jhi.pl

DOI: https://doi.org/10.32927/ZZSiM.246
Strony/Pages: 403-406

CC BY

OPEN ACCESS

„Wspomnienia, relacje, dzienniki" – seria wydawnicza Żydowskiego Instytutu Historycznego INB:

Noach Lasman, *Wspomnienia z Polski 1 sierpnia 1944–30 kwietnia 1957*, Warszawa 1997; Celina Budzyńska, *Strzępy rodzinnej sagi*, Warszawa 1997; Marek Urban, *Polska... Polska...*, Warszawa 1998; Oskar Kofler, *Żydowskie dwory. Wspomnienia z Galicji Wschodniej od początku XIX wieku do wybuchu I wojny światowej*, Warszawa 1999; Chawka Folman – Raban, *Nie rozstałam się z nimi...*, tłum. z hebrajskiego Inka Wajsbrot i Dora Sternberg, Warszawa 2000; Janina Bauman, *Nigdzie na ziemi*, Warszawa 2000; Irena Śmigielska, *Skradzione lata*, Warszawa 2001; Jakub Bukowski, *Opowieść o życiu*, Warszawa 2002; Leokadia Silverstein, *Tak właśnie było*, tłum. z angielskiego Hanna Sochacka-Kozłowska, Warszawa 2002; Florian Majewski, *Pustelnik*, Warszawa 2002; Lili Chuwis-Thau, *A jeśli Cię zapomnę*, Warszawa 2002; Menachem Katz, *Na ścieżkach nadziei*, tłum. z hebrajskiego Jan Biełas, Warszawa 2003; Joseph Rosenberg, *Nazywam się Józef Nowak*, Warszawa 2004; Rachela Margolis, *Wspomnienia wileńskie*, Warszawa 2005; Icchak Sternberg, *Pod przybraną tożsamością*, tłum. z hebrajskiego Maria Perlberger-Schmuel, Warszawa 2005; Eliasz Bialski, *Patrząc prosto w oczy*, Warszawa 2006.

Literatura wspomnieniowa znajduje w Polsce, podobnie jak na całym świecie, licznych wiernych odbiorców. Literatura dokumentu osobistego jest ponadto ważnym i od dawna wykorzystywanym źródłem do badań historycznych i socjologicznych. Na tym tle literatura wspomnieniowa polskich Żydów zajmuje miejsce szczególne – stanowi ostatnie świadectwo bogactwa życia społeczności żydowskiej w Polsce, a także świadectwo zbrodni, która dokonała się na tych ziemiach. Zapoczątkowana w 1997 roku seria wydawnicza Żydowskiego Instytutu Historycznego *Wspomnienia, relacje, dzienniki* stawia sobie za zadanie przybliżenie czytelnikowi losów polskich Żydów. Wynik tego wydawniczego przedsięwzięcia, obejmującego dziś szesnaście pozycji, charakteryzuje niezwykła różnorodność prezentowanych biografii, które razem tworzą barwną i wielowątkową mozaikę, ukazującą losy polskich Żydów w XX wieku.

Wspólną cechą poszczególnych książek jest fakt, że stanowią świadectwo polskich Żydów urodzonych przed drugą wojną światową, a same książki powstały wiele lat czy nawet dziesięcioleci po prezentowanych wydarzeniach. Wszystkie pozycje zostały opublikowane po raz pierwszy (po raz pierwszy w ogóle lub po raz pierwszy w języku polskim). Trzeba w tym miejscu zaznaczyć, że tytuł serii, odwołujący się do klasycznych form pisarstwa autobiograficznego, niezupełnie (jak do tej pory) oddaje jej zawar-

tość. Publikowane w serii książki są pisane z dystansu czasowego i przybierają formę autobiografii (próba całościowego ujęcia życia autora) lub wspomnień (opis wybranych wątków z życia autora). Wśród wydanych pozycji nie ma dzienników (rozumianych w klasyczny sposób jako forma literacka, polegającą na codziennym spisywaniu bieżących wydarzeń) czy relacji (źródła wywołanego; chyba że rozumieć jako źródło wywołane wspomnienia Noacha Lasmana, nadesłane na konkurs zorganizowany przez ŻIH w 1995 roku).

Z wyjątkiem kilku wspomnianych cech wspólnych książki prezentowanej serii ilustrują bogaty wachlarz doświadczeń, życiowych postaw, ideologicznych wyborów, a w końcu także pisarskich stylów. Autorami wspomnień są osoby dobrze znane polskiemu czytelnikowi, jak choćby Janina Bauman (autorka wydanych wcześniej wspomnień z warszawskiego getta), ale w przeważającej części debiutujące w pisarskiej roli. Najstarszy z autorów, Oskar Kofler, urodził się w 1897 roku, najmłodsi – Lili Chuwis-Thau i Icchak Sternberg w 1927. Autorzy pochodzą z terenów całej Polski w jej przedwojennych granicach: Lasman z Poznania, Urban z Bychawy w Lubelskiem, Kofler z Petlikowic we wschodniej Małopolsce, Bukowski z Włocławka, Majewski z Sulejowa w Łódzkiem, Chuwis-Thau ze Lwowa, Katz z Brzeżan, Rosenberg z Ostrowca Świętokrzyskiego, Margolis z Wilna, Bialski z Radomia, Sternberg z Chodorowa na Ukrainie, Budzyńska, Folman-Raban, Bauman, Śmigielska, Silverstein z Warszawy. Różne były ich afiliacje polityczne: od radykalnie lewicowych (Budzyńska, Margolis), przez Bund (Majewski) i syjonizm (Lasman, Folman-Raban, Silverstein). Autorzy serii pochodzą z tradycyjnych środowisk religijnych (Urban, Majewski), jak i z całkowicie spolonizowanych (Bauman czy Budzyńska, której ojciec był Polakiem, a matka pochodziła z rodziny całkowicie zasymilowanej). Różne były ich wojenne losy: tułaczka i katorżnicza praca w ZSRR (Bukowski) albo w śmiertelnym niebezpieczeństwie walka o przeżycie każdego dnia pod niemiecką okupacją (większość wspomnień z serii). Ci, którzy spędzili wojnę pod okupacją niemiecką, przeżyli w gettach (Margolis, Folman-Raban, Silverstein), w ukryciu na tzw. aryjskich papierach (Urban, Sternberg, Bialski, Rosenberg, Chuwis-Thau, Silverstein, Śmigielska), w partyzantce (Margolis – w partyzantce radzieckiej, Majewski jako „aryjczyk" w AK i w AL) lub w kryjówce (Katz, Majewski). Angażując się w działalność konspiracyjną (Folman-Raban, Silverstein) bądź skupiając się na ochronie siebie i najbliższej rodziny. Różne były w końcu ich powojenne wybory: większość wyemigrowała po wojnie do Izraela i USA (Lasman, Folman-Raban, Śmigielska, Silverstein, Chuwis-Thau, Katz, Rosenberg, Sternberg), inni żegnali się z Polską w dramatycznych okolicznościach 1968 roku (Bauman, Majewski), jeszcze inni pozostali w Polsce, tu odnajdując swoje życiowe miejsce (Urban, Kofler, Bialski). W omawianej serii piszą zarówno ci, którzy koncentrują swą opowieść na czasach powojennych (Bauman, Lasman), jak i ci, którzy poświęcają swe wspomnienia przedwojennej Arkadii dzieciństwa (Kofler). Dla większości autorów czas wojny i Zagłada są punktem zwrotnym w biografii i w dużym stopniu ogniskują narrację, stają się dominantą zarówno życia, jak i wspomnień. Każdy z autorów został naznaczony przez Holokaust. Spośród piszących właściwie jedynie Kofler doprowadza swoją gawędę do pierwszej wojny światowej, Bauman i Lasman opisali swoje wojenne przeżycia wcześniej (Bauman – *Zima o poranku. Opowieść dziewczynki z warszawskiego getta*,

Lasman w powieści *Pięćdziesiąt kilometrów od Treblinki*), Budzyńska zaś spędziła okres wojny w archipelagu Gułag.

Jak widać z powyższego zestawienia, trudno wyobrazić sobie taką komplikację losu żydowskiego, który nie byłby udziałem co najmniej jednego z autorów serii.

Nie zawsze burzliwość czy niezwykłość biografii idzie w parze z dobrym piórem autora, nie zawsze też dramatyczne przeżycia owocują pogłębioną refleksją nad meandrami życia i historii. Wśród szesnastu książek nie wszystkie oczywiście są równie dobrze podane, a czytelnik w kilku miejscach zostaje wystawiony na próbę cierpliwości (we wspomnieniach spisywanych w latach 90. zgrzyta przejście do porządku dziennego nad faktem powojennego „wykorzystywania swych partyzanckich zdolności" do walki z podziemiem, które „zwalczało istniejącą władzę", czy też niesłabnąca fascynacja marszałkiem Rokossowskim). Mamy także wśród omawianych książek kilka napisanych świetnym, potoczystym stylem – zwraca uwagę bezpośrednia, świeża narracja wspomnień Majewskiego (z wykształcenia stolarza, po wojnie wojskowego), umiejętność operowania skrótem w książce Śmigielskiej, w młodości współpracowniczki „Małego Przeglądu" czy bezpośredniość wspomnień Chawki Folman-Raban – znanej łączniczki żydowskiego podziemia. Inne ujmują niezwykłą odwagą w prezentowaniu życiowych wyborów i przeżytych przypadków (decyzja aborcji podjęta w getcie, głodowa śmierć babki, która umiera nieledwie na oczach względnie sytej rodziny itp.). Jeszcze inne poruszają kwestie rzadko opisywane w literaturze przedmiotu (jak choćby opisany przez Rosenberga powojenny proces sądowy z Polką o żydowskie dziecko, które przysposobiła w czasie wojny). Inne charakteryzuje głębia refleksji, wnikliwa obserwacja ludzkich zachowań i wyborów. Wśród książek prezentowanego cyklu kilka łączy w sobie wszystkie wyżej wymienione walory. W tym miejscu chciałabym wyróżnić trzy z nich: Noacha Lasmana *Wspomnienia z* Polski, Celiny Budzyńskiej *Strzępy rodzinnej sagi* oraz Janiny Bauman *Nigdzie na ziemi*. Wyróżniają się one nie tylko jako wspomnienia ciekawe i dojrzałe warsztatowo, ale ponadto, co istotne, poświęcone są w całości lub w dużej swej części losom autorów w Polsce po 1945 roku. Lasman i Bauman opisują codzienność życia w PRL i stopniowe rozczarowywanie się nową rzeczywistością, aż po brutalne zderzenie z falą antysemityzmu 1957 roku (dla Lasmana) i 1968 (dla Bauman). Szczególne miejsce zajmuje książka Celiny Budzyńskiej – bolesne rozliczenie z własną wiarą i przekonaniami (Budzyńska, związana ze środowiskami polskiej radykalnej lewicy, osiem lat spędziła w stalinowskich obozach, a po powrocie do Polski pracowała w Centralnej Szkole Partyjnej, członkiem PZPR była do 13 grudnia 1981 roku). Rozrachunkowa książka Budzyńskiej to ważna pozycja dla rekonstrukcji dróg życiowych i motywacji ideowych komunistów.

Niewątpliwie wielką zaletą wszystkich wydanych książek wspomnieniowych jest ich funkcja poznawcza i potencjał źródłowy. Należy jednak podkreślić, że w przypadku prezentowanego cyklu w większości pozycji daje się dotkliwie odczuć brak redakcji naukowej wydawanych pozycji. Wydawca widział adresata serii „zarówno w historyku zawodowym, któremu przyniesie ona wzbogacenie palety dostępnych mu źródeł, jak i w szerszym kręgów czytelników zainteresowanych tematem obecności żydowskiej na ziemiach polskich i splotem historii obu narodów, czy też po prostu losami jednostki wydanej na „wichry historii" (z noty wydawniczej do inaugurujących serię

wspomnień Noacha Lasmana). Wydaje się, że szczególnie w przypadku niewtajemniczonego odbiorcy prawdziwą pomocą w lekturze byłoby opracowanie naukowe tekstów, które przedstawiłoby niezbędny kontekst opisywanych wydarzeń i dałoby podstawę faktograficzną (choćby działalność Abby Kownera w getcie wileńskim opisana przez Rachelę Margolis czy postać Szymona Wisenthala wspominana w książce Sternberga domagają się redakcyjnego komentarza). Bez odredakcyjnej pomocy seria wydawnicza ŻIH nie spełnia możliwych funkcji edukacyjnych, a przedstawione losy dla nieprzygotowanego czytelnika stanowią co najwyżej dowód na nieprzewidywalność i dziwność owych wspominanych przez wydawcę „wichrów historii".

Pomimo powyższych uwag seria *Wspomnienia, relacje, dzienniki* jest inicjatywą bezsprzecznie wartą odnotowania. Każde z prezentowanych wspomnień przedstawia wyjątkową i zawsze dramatyczną biografię, jest świadectwem hartu ducha i siły charakteru autorów. Każde mówi niepowtarzalnym głosem piszącego i jest warte, by ten głos został usłyszany i wysłuchany. Do czytelnika należy, czy to trudne wyzwanie podejmie.

Marta Janczewska